

Diskussion

Danske flådeudgifter 1660-79

AF

E. LADEWIG PETERSEN

I en anmeldelse af Niels Probsts og Jørgen H. Barfods bind af flådehistorien – henholdsvis ‘Christian IV.s flåde 1588-1660’ og ‘Niels Juels flåde 1660-1720’ – har jeg argumenteret for, at begge forfattere ikke har gjort tilstrækkeligt ud af flådens finansiering og magtspillet mellem landetaten, søetaten og hoffet – magtens korridorer om man vil – under den tidlige enevælde.¹ Argumentationen blev underbygget med tørre tal fra den trykte litteratur, fremfor alt professor Kersten Krügers bog (1972) om rentemestrenes indtægter og udgifter 1588-1628 og Carl S. Christiansens værk om de første to enevoldskongers ‘statshusholdning’ – et lidt mosgroet begreb – 1660-99 (1908-22). Men der kan stadig være grund til at gå lidt mere i dybden end anmeldelsen tillod.

Går man til kildematerialet fra rentekammerarkivet, foreligger der fra 1660erne og begyndelsen af 1670erne en række beregninger over monarkiets indtægter og udgifter, som hidtil kun Carl S. Christiansen og C.O. Bøggild-Andersen har kendt og udnyttet, selvom sammenligningerne i det første tilfælde besværliggøres af forældede arkivsignaturer; beregningerne dækker perioden 1663-79.² Tre har her speciel interesse, en ‘repartitio paa alle hans kongel. mayest. intrader’ 28.april 1663, et udateret, men nært beslægtet ‘overslag over militien’ (ca. 1663) og en ligeledes udateret ‘tabella oc repartitio paa alle hans kongel. may:ts intrader’. Ordet ‘intrader’ – indkomster – har her en mere speciel betydning, fordi indtægterne allokeres til afholdelse af på forhånd bestemte udgifter, en refleks af svenske bogføringsprincipper.

¹ Historie 1999:II (Århus).

² RA. Rtk. 216.298 I: Diverse dokumenter vedrørende kasse- og regnskabsvæsenet 1660-79, no. 1a, 1b og 6.

Endelig må det urealistiske 'overslag over rigernes indtægt og udgift ved aar 1662' inddrages;³ men først lige tallene (beløb i rd.).

	ord.udg.	p.ct. af udg.	mulige udg.	p.ct. af udg.	i alt	p.ct.
flåden	119.185	7.3	300.000	50.0	419.185	30.5
hæren	656.355	40.1	300.000	50.0	956.355	69.5
mil.udg.	775.540	47.4	600.000	61.5	1.375.540	100.0
udg. i alt	1.635.593	-	600.000	-	2.235.593	-
underskud	860.053	-	-	-	1.458.553	-

De ordinære militære udgifter svarer meget nært til monarkiets samlede indtægter på 777.040 rd.⁴ 47.4 p.ct. af udgifterne medgår til militære formål, eller – om de mulige udgifter medregnes – 61.5 p.ct. De mulige udgifter må opfattes som forslag, »dersom (hans) kongel. m. naadigst behager«, til flåden et »capitell schib eller thou«, hvervepenge og kostpenge, til hæren magasiner med personale. Tallene røber både den høje grad af militarisering, og at der med nødvendighed måtte opstå skarp konkurrence mellem værnene indbyrdes og overfor hoffet; 15.4 p.ct. af de militære udgifter medgik til flåden eller 30.5 p.ct. om de mulige udgifter medregnes, men en helt klar forfordeling af flåden.

Konflikterne meldte sig, såsnart det budget, man havde lagt 1661 ikke lod sig opretholde: hofinteresser, 'duer og høge' tørnede sammen. Selvom rigsskatmester Hannibal Sehested anså en stærk flåde for ubetinget nødvendig, mødte han modstand fra hærens spidser, Hans Schack, Otto Pogwisch og andre. Flåden hørte under skatkammerkollegiet, der under Sehesteds lange fravær kørte admiralitetet i stramme tøjler. Ifølge Bøggild-Andersen blev forholdene først bedre, da Cort Adelaer – der nød kongens gunst – kom til Holmen i september 1663.⁵ Men hæren slugte dog fremdeles løvens part.

Overslaget fra april 1663 – som senere fik prædikatet 'reglement' dvs. blev tillagt normativ gyldighed – assignerer bestemte indtægtsposter til hvert af værnene i Danmark og Norge (beløb i rd.):

³ Budstikken IV. Chria. 1823, sp. 625-34.

⁴ Sst., sp. 629-30.

⁵ C.O. Bøggild-Andersen, Hannibal Sehested I. Kbh. 1944, s. 321, 323, 335, 464; II. Århus 1970, s. 79-83, 165-68.

	flåden	hæren Da.	fæstninger	hæren No.
amterne i Danmark	31.000	–	–	–
stempelafgifter	14.000	–	–	–
amterne i Norge	22.000	–	–	–
stempelafg., Norge	9.000	–	–	–
matrikelskatter, Danm.	37.000	257.000	28.000	–
norske skatter	71.000	–	52.000	95.920
trælasttiende	22.000	–	–	–
Islands afgift	4.000	–	–	–
skæppekorn	–	115.875	–	–
tiende, Danmark	10.125	–	–	–
De 1.300 gårde ⁶	–	–	–	28.000
rytterskat	–	–	–	24.000
i alt	210.000	383.000	80.000	147.920

De første indtryk af opstillingen må blive, at medens den danske og norske hær og fæstningerne kunde samles på i alt seks poster, stykkes flådeudgifterne sammen af ligeså mange enheder, og at de sidste i modsætning til hærudgifterne rummer flere uvisse poster, trælasttienden og afgifterne af besejlingen på Island og det islandske fiskeri. Sammenfattes oversigten, får man følgende hovedposter (beløb i rd.):

flåden	210.000	17.2 p.ct.
den danske hær	383.000	31.4 p.ct.
fæstningerne	80.000	6.6 p.ct.
den norske hær	147.920	12.1 p.ct.
i alt	820.920	67.3 p.ct.
udg. i alt	1.220.000	–

De mildere vinde fra 1663 havde altså deres begrænsninger: flåden måtte stadig nøjes med kun lidt over en sjettedel af de utroligt høje militære udgifter.⁷

Ifølge en lidt senere opstilling, der udtrykkeligt henviser til 'reglementet' 28.april 1663, foreslås flådens og hærens – inklusive fæstningerne – forhøjet med 213.450 rd., dvs. med 36 p.ct., uden at de enkelte poster kan fordeles. Til »militien (i Norge) kunde nu bekvemmeligt tillægges« yderligere 119.920 rd. af lejlænding-, odels-, skyds- og rytterskatten, i alt en forhøjelse på 81 p.ct. Tilsammen fik værnene således 361.370 rd. mere, dvs. 61 p.ct. Desværre kan dette 'reglement' ikke tids-

⁶ Dvs. ryttergårde; C.S. Christiansen, Bidrag til dansk Statshusholdnings Historie under de første to Enevoldskonger I. Kbh, 1908, s. 510 f., 514.

⁷ Det dobbelte af, hvad nutidens Iraq bruger!

fæstes præcist, men hører hjemme i årene inden 1674, umiddelbart inden den skånske krig. »Kongelig majestæts intrader, tolden alene undtaget« udgjorde 870.335 rd. Øresundstolden beløb sig 1668-71 til 91.755 rd. i årligt gennemsnit.⁸ Indtægten nåede således op på mindst 962.090 rd., et tal, som må være ukomplet, og som derfor ikke lader sig anvende til noget i denne forbindelse.

Den sidste oversigt bærer som nævnt titlen »tabella oc repartitio paa alle hans kongel. may:ts intrader«; det har heller ingen datering, men må være yngre end februar 1670, da Sofie Amalie kaldes enkedronning og prins Georgs (Jørgens) 'deputat' på 30.000 rd. og livsvarige rente af 300.000 rd. Ifølge Jørgen H. Barfod skal det velsagtens betragtes som forarbejde til søetatens nye instruks 17.april 1673 efter et par måneders kommissionsarbejde med rigsadmiral Henrik Bielke i spidsen for tre af Griffenfjelds slægtninge.⁹ Originalen i rentekammerarkivet har iøvrigt en alvorlig sammentællingsfejl på ikke mindre end 100.000 rd. Endelig anfører instruksen andre indtægtskilder end konceptet, formentlig et produkt af udvalgsforhandlingerne februar-april 1673 (beløb i rd.).

	flåden	hæren		
		Danmark	Norge	Holsten
amterne i Danmark	8.153	-	-	-
Island	9.000	-	-	-
matrikelskat, Danm.	-	276.750	-	-
korntiendeskate	-	8.167	-	-
proviantskate, Danm.	162.000	-	-	-
købstadsskat, Danm.	-	46.457	-	-
kontributioner, Norge	76.169	-	102.000	-
told, Norge	69.809	17.672	-	-
kobbertiende	7.800	-	-	-
jerntiende	250	-	-	-
tjære- og trælastiende	30.000	-	-	-
stempelafgifter	35.822	-	-	-
Holsten m.m.	-	-	-	122.500
vrag, Jylland	1.000	-	-	-
i alt	400.003	349.046	102.000	122.500

⁸ RA. Rtk. 216.298 I, no. 11. - 1668 indbragte tolden kun 59:700 rd.

⁹ J.H. Barfod, Niels Juels flåde 1660-1720. Kbh. 1997, s. 33-35 med note 12 (RA. Søetatens arkiv).

De meget konkrete tal kunde tyde på, at kommissionen har haft aktuelt regnskabsmateriale til rådighed. I sammenfatningen ses der naturligvis bort fra sammentællingsfejlen (beløb i rd.):

flåden	300.003	19.3 p.ct.	} 36.9 p.ct.
hæren, Danm.	349.046	22.4 p.ct.	
hæren, Norge	102.000	6.6 p.ct.	
hæren, Holsten	122.500	7.9 p.ct.	
i alt	873.549	56.2 p.ct.	
indt. i alt	1.556.942	-	

Megen trøst har der ikke været at hente; flådens budget blev vel forhøjet med 50 p.ct., men dens andel lå stadig i underkanten af en femtedel af monarkiets militære udgifter.

1693 androg flådeudgifterne 432.600 rd.;¹⁰ et ekstraordinært højt beløb, formentlig på grund af konvojeringsaftalen med Sverige 1691 og det væbnede neutralitetsforbund 1693.¹¹ Men det samme gjaldt også hærudgifterne på grund af et felttog mod Ratzeburg: 1.068.425 rd.;¹² en fordelingsnøgle på henholdsvis 28.8 p.ct. og 71.2 p.ct. En sammenligning med situationen 1673 kan altså ikke lade sig gøre.

Tilsammen stadfæster kildeundersøgelsen altså kun, hvad der står at læse i anmeldelsen. I *the corridors of power* havde landetaten gennemgående overmagten. Ifølge Carl S. Christiansen beroede det bl.a. på rentemester Mogens Frijs' magelighed – søetaten hørte til hans ressort – hvorimod Bøggild-Andersen pointerede det omtrent modsatte: Frijs »indlagde sig stor fortjeneste ved at værne de til flåden henlagte indtægter mod indgreb fra hær- og hofetatens side«, uden at han dog kunde gøre op med den slendrian, der herskede fra Christoffer Gabels tid.¹³ I modsætning til 1640erne, da langt større beløb blev tildelt flåden, blev den – som Probst og Barfod samstemmende påpeger – forsømt under Frederik III. Kun 6-7 p.ct. af de samlede udgifter tilfaldt flåden, under den skånske krig og i 1680erne dog 15-18 p.ct.; først under den store nordiske krig, da søherredømmet stod på spil, nåede man op på 25-26 p.ct.

¹⁰ Sst., s. 105 f.

¹¹ Historie 1999:II.

¹² C.S. Christiansen, anf. arb. II. Kbh. 1922, s. 909 f., 930 f.

¹³ Dansk biografisk Leksikon, red. af P. Engelstoft og Sv. Dahl, bind VII. Kbh. 1935, s. 435.

Det vil her være nærliggende at sammenligne med Sverige, hvorfra der foreligger tal fra 1633 og 1677, begge gange i militært kritiske situationer (beløb i rd.):¹⁴

	1633	p.ct.	1677	p.ct.
indtægt	3.263.452	–	5.319.365	–
hær	358.524	24.3	502.772	12.3
flåde	84.202	5.7	383.257	9.4
i alt	442.726	30.1	886.029	21.7
udg. i alt	1.473.120	–	4.089.553	–
overskud	1.036.543	–	70.949	–

Sverige anvendte begge år mindre på flåden end Danmark, både nominelt og procentuelt; før kejserkrigen kostede den danske flåde 36.000 rd. (1620-24); et overslag 1630 bragte beløbet op på 381.000 rd. straks efter freden i Lübeck;¹⁵ men Sverige 1633 kun 84.200 rd. 1677 befandt rigerne sig i indbyrdes krig; 1675-79 anvendte Danmark ca. 3.2 mill.rd. på flåden – 1677 758.000 rd. – men Sverige meget nært det halve. Til hæren medgik 1676-79 ca. 3.45 mill.rd. eller i årligt gennemsnit 863.000 rd.,¹⁶ omkring 70 p.ct. mere end Sverige, der udover Skåne skulde forsvare hele sit østersøimperium.

Men der foreligger også andre forskelle. Den danske regering søgte i 1660erne forgæves franske og engelske subsidier, men fik omsider under og efter krigen 1665-67 nederlandske; 1666-72 indgik i alt ca. 1.7 mill.rd. Under den skånske krig fik man fra England og Nederlandene 0.5 mill.rd.¹⁷ Den fælles fjende, Frankrig støttede til gengæld Sverige med ikke mindre end 0.75 mill. rd. årligt.¹⁸ Slutfacit blev således – *ceteris paribus* – Danmarks højere grad af militarisering på dette tidspunkt – og med mere beskedne subsidier – men fremdeles også med en flåde med utilstrækkelige ressourcer; og man føjede næsten spot til skade ved at indlede en flådenedrustning i 1680erne.

¹⁴ Sv.-E. Åström i M. Roberts, udg., Sweden's Age of Greatness. London 1973, s. 83-85.

¹⁵ K. Krüger, Die Einnahmen und Ausgaben der dänischen Rentmeister. Marburg 1972, s. 319; Budstikken V. Chria. 1824, s. 480-82.

¹⁶ C.S. Christiansen, anf. arb. II, s. 891, 909-13.

¹⁷ Sst. I, s. 436-40; II, s. 785-89.

¹⁸ Sv.-E. Åström, anf. arb., s. 84, 94 f.